

BOLALAR HUQUQLARI: HIMOYA VA HIMOYACHILAR ROLI

Qahramonov Xurshid Ixtiyor o‘g‘li

Yuridik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti

Dekan o‘rinbosari

kakhramonov_khurshid@mail.ru

+998999370433

Annotatsiya. Ushbu maqola bolalar huquqlarini himoya qilish va bu jarayonda himoyachilarning o‘rni haqida so‘z yuritadi. Unda O‘zbekistonning milliy qonunchiligi va BMTning “Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”si kabi xalqaro standartlar asosida amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilingan. Mamlakatda bolalarning huquqlarini ta‘minlashga qaratilgan yangi konstitutsiyaviy normalar, “Bolalar huquqlari bo‘yicha vakil” (ombudsman) instituti, ijtimoiy himoya, sog‘liqni saqlash, ta‘lim va mahalla tizimlari o‘zaro hamkorligi yoritilgan. Shuningdek, maktabgacha ta‘lim qamrovining oshishi, bolalar mehnatiga barham berilishi, neonatal o‘lim kamayishi kabi so‘nggi ijobiy natijalar statistik ma‘lumotlar bilan ko‘rsatilgan. Maqolada xorijiy tajriba, xususan Buyuk Britaniya misolida bolalarni himoya qilishning ko‘p tomonlama tizimi ham tahlil etilgan.

Kirish. Bolalar huquqlari har qanday jamiyatning barqarorligi, ijtimoiy adolati va kelajagini belgilovchi muhim soha. Bolalarning himoyasi nafaqat davlatning majburiyati, balki oilalar, mahalla, nodavlat tashkilotlar va jamiyatning barcha qatlamlari uchun ustuvor vazifa hisoblanadi. So‘nggi yillarda xalqaro hamjamiyat hamda O‘zbekiston hukumati bolalar huquqlarini mustahkamlash va ularni zo‘ravonlik, ekspluatatsiya va ijtimoiy izolyatsiyadan himoya qilishga jiddiy e‘tibor qaratmoqda.

Bugungi kunda butunjahon darajasida bolalar huquqlari asosiy hujjati — BMTning “Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya” (Convention on the Rights of the Child, CRC) hisoblanib, u 1989 yilda qabul qilingan⁵⁶. Konvensiya bolalarning sog‘lig‘i, ta‘limi, himoyasi va ishtirok etish huquqlarini kafolatlashga qaratilgan asosiy xalqaro standartlarni belgilaydi. O‘zbekiston ushbu Konvensiyaga 1994 yilda qo‘shildi va shu tariqa xalqaro majburiyatlarni o‘z zimmasiga oldi, bu esa milliy qonunchilikni xalqaro normalarga muvofiqlashtirish talabini kuchaytirdi. Binobarin, “Inson qadri uchun” g‘oyasi hamda “hech kimni orqada qoldirmaslik” tamoyiliga tayanib olib borilgan konstitutsiyaviy islohotlar doirasida yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizga bolaning huquq va manfaatlarini

⁵⁶ BMT, “Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”, (1989-yil) -www.unicef.org/crc.

ta'minlash kafolatlarini kuchaytirishga qaratilgan yangi ilg'or normalar kiritildi.⁵⁷

Xususan, Asosiy qonunimizda bolaning jismoniy, aqliy va ma'naviy jihatdan to'laqonli rivojlanishi uchun eng yaxshi shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha kafolatlar kuchaytirildi, bu borada davlatning ijtimoiy majburiyatlari kengaytirildi. Shuningdek, otalarning farzandlari oldidagi majburiyati alohida ko'rsatildi. Davlat va jamiyat ota-ona vasiyligidan mahrum bo'lgan va yetim bolalarga g'amxo'rlikni o'z zimmasiga olishi qayd etildi. Onalik va bolalik davlat muhofazasida ekani qat'iy mustahkamlandi.

Shuningdek, milliy qonunchiligimizda bola huquqlari bilan bog'liq qonun hujjatlari soni 40 dan, qonunosti hujjatlari soni 500 dan ortiqni tashkil etadi. Bu esa o'z navbatida, bola huquqlari sohasidagi qonunchilik bilan ixtisoslashgan holda ish olib borish hamda uning ijrosi bo'yicha ta'sirchan mexanizmlarni yaratish zaruratini yuzaga keltirdi.

Shu bilan birga, bugungi kunda bola huquqlarini himoya qilishga oid davlat siyosati sohada yana ko'plab muhim va dolzarb masalalarni hal etishni taqozo etmoqda. Jumladan, aynan ana shu vazifalarni samarali amalga oshirish yo'lida yangi ixtisoslashtirilgan, inson huquqlarini himoya qilish milliy instituti — Oliy Majlisning Bola huquqlari bo'yicha vakili (Bolalar ombudsmani) ta'sis etildi. Bu institut Prezidentimizning 2021-yil 9-avgustdagi "Bola huquqlarining kafolatlarini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni bilan joriy etildi.⁵⁸ U bolaning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish kafolatlarini ta'minlaydi, bolaning huquqlarini himoya qilish uchun sudlarda ishtirok etishi, qamoqda saqlash joylariga va jazoni ijro etish muassasalariga borishi va nogiron bolalarni, shuningdek yetim bolalarni ijtimoiy moslashishga yordam beradi.

Bundan tashqari, davlatimiz rahbarining bola manfaatlarini ta'minlash borasidagi qat'iy siyosiy irodasi va sohaga alohida e'tibori tufayli amalga oshirilgan tizimli choralar natijasida neonatal o'lim ko'rsatkichlari sezilarli darajada pasaydi. Maktabgacha ta'lim qamrovi 27 foizdan 76 foizgacha oshdi. Bolalar mehnatiga batamom barham berildi. Bu natijalar nafaqat milliy darajada, balki jahon miqyosida ham e'tirof etilmoqda.

Xususan, bolalar farovonligi bo'yicha Global indeksda O'zbekiston yuqori pog'onalarga ko'tarilmoqda. 2017 yilda O'zbekiston ushbu reytingda 78-o'rinni egallagan bo'lsa, 2021 yilda 16 pozisiya yuqoriga ko'tarildi. Bu ham, albatta, sohada qilinayotgan ishlarning amaliy natijasidir.⁵⁹

Shuningdek, bolalar huquqlarini himoya qilish tizimida "himoychilar" deb ataladigan subyektlar — bu davlat organlari, mahalliy hokimiyatlar, ijtimoiy himoya agentligi, ta'lim muassasalari, sog'liqni

⁵⁷ <https://lex.uz/docs/-6445145>

⁵⁸ <https://lex.uz/ru/docs/-5570490>

⁵⁹ www.ombudsman.uz

saqlash tizimi, ichki ishlar va sud organlari, shuningdek, fuqarolik jamiyati va OIV (nodavlat) tashkilotlari — hisoblanadi. Ularning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: Aniqlash va xabar qilish — xavf ostidagi bolalarni erta aniqlash va tegishli organlarga xabar berish mexanizmini ta’minlash. Ta’lim va sog’liqni saqlash xodimlari bu jarayonda birinchi himoyachilar hisoblanadi.

Samarali intervensiya — zo’ravonlik yoki boshqa xavf holatlarida tezkor va muvofiqlashtirilgan choralar (ijtimoiy xizmat, tibbiy yordam, psixologik yordam, ichki ishlar va sud himoyasi). Oldini

olish — oilalarni qo’llab-quvvatlash, ijtimoiy himoya dasturlari, bolalar va ota-onalar uchun targ’ibot va o’quv ishlari orqali zo’ravonlik va ekspluatatsiyani kamaytirish.

Qonunchilik va siyosatni takomillashtirish — amaliy tajriba asosida milliy huquqiy bazani oshirish va xalqaro majburiyatlarga muvofiqlikni ta’minlash.

Monitoring va hisobot — bolalar huquqlari holatini doimiy kuzatish, statistik ma’lumotlarni yig’ish va tahlil qilish hamda jamoatchilikka ochiq hisobotlar taqdim etish.

Shuni aytishimiz joizki, O‘zbekistonda bolalar holati bo‘yicha xalqaro va milliy organlar tomonidan tayyorlangan tahlillar mavjud. UNICEFning O‘zbekistondagi “Situation Analysis of Children and Adolescents” kabi hisobotlari mamlakatdagi bolalarning sog‘ligi, ta’limi va himoyasi bo‘yicha mavjud holat haqida muhim ma’lumotlar beradi. Masalan, tug‘ilish ro‘yxatdan o‘tkazilishi, maktabda qatnashish, emlash qamrovi kabi ko‘rsatkichlarda ijobiy o‘zgarishlar qayd etilgan; ma’lumotlarga ko‘ra, ko‘plab asosiy salomatlik va ta’lim ko‘rsatkichlari bo‘yicha O‘zbekiston barqaror natijalarga ega. Shu bilan birga, bolalarni himoya qilish tizimidagi ba’zi bo‘shliqlar va hududlar o‘rtasidagi farqlar ham qayd etilgan⁶⁰.

Oxirgi statistik ma’lumotlarga kelsak, UNICEF ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda tug‘ilishni ro‘yxatga olish erta bosqichlarda yuqori darajada (ya’ni ko‘p hollarda 100% ga yaqin), bu esa bolalarning huquqlarini himoya qilishga xizmat qiluvchi birinchi huquqiy kafolat hisoblanadi. Shu bilan birga, global miqyosdagi muammolar — masalan, bolalar mehnatiga oid ko‘rsatkichlar — mamlakat kontekstida ham asosiy e’tiborni talab qiladi. Jahon darajasida bolalar mehnati hali ham jiddiy muammo bo‘lib qolmoqda (taxminan 138 million bola), va bu umumiy muammolar hududiy siyosatlar orqali ham hal etilishi kerak⁶¹.

Xorijiy mamlakatlarda bolalarni himoya qilishning samarali tizimlari odatda quyidagi unsurga ega: kuchli qonunchilik, ko‘p tomonlama xizmatlar o‘rtasida tezkor axborot almashinuvi, mahalliy darajada resurslar va ixtisoslashgan mutaxassislik. Masalan, Buyuk Britaniya tajribasida mahalliy hokimiyatlar, sog‘liqni saqlash va ta’lim muassasalari

⁶⁰ www.unicef.org/Uzbekistan.

⁶¹ www.ilo.org.

o‘rtasida bolalar xavfi yuzasidan ma’lumot almashish tizimi mustahkamlangan; sud tizimi esa bolalar manfaatini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Bunday tizimlarda bolalar bilan ishlaydigan xodimlarning muntazam treningi, psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmatlari va ijtimoiy himoya dasturlari ahamiyat kasb etadi. Xususan, Buyuk Britaniyada “Children Act” qonuni asosida mahalliy hokimiyatlar, sog‘liqni saqlash va ta’lim muassasalari birgalikda ishlaydi, xavf ostidagi bolalar erta aniqlanadi va himoya qilinadi. Shu tajribalarni bugungi kunda O‘zbekistonda ham joriy etish yo‘lga qo‘yilmoqda.

Xulosa

Bolalar huquqlari — milliy va global xavfsizlik, ijtimoiy barqarorlik va insoniy qadriyatlarni himoya qilishning asosiy mezonlaridan biridir. O‘zbekiston “Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”ga qo‘shilishi va so‘nggi yillarda qabul qilinayotgan qonunchilik tashabbuslari orqali bu yo‘nalishda sezilarli qadamlar tashlamoqda. Shu bilan birga, amaliyotda hududlar o‘rtasidagi farqlar, ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarning ehtiyojlari va bolalar mehnati kabi global muammolar hali ham dolzarbdir. Eng yaxshi natijaga erishish uchun davlat organlari, mahalla, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimi, sud va politsiya hamda nodavlat sektor o‘rtasida tizimli hamkorlik, shaffof monitoring va profilaktik dasturlarni kengaytirish zarur. UNICEF va boshqa xalqaro tashkilotlarning tahlillari va tavsiyalari milliy siyosatni takomillashtirishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, xavf ostidagi bolalarni erta aniqlash, hududlar o‘rtasidagi tafovutlarni kamaytirish, mutaxassislarni tayyorlash hamda profilaktika ishlarini kengaytirish hali ham dolzarbdir. Xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish, nodavlat tashkilotlar va jamoatchilikni faol jalb qilish bolalar manfaatlarini ta’minlashni yanada samarali qiladi. Shu tarzda, bolalar huquqlarini himoya qilishga yo‘naltirilgan tizimli chora-tadbirlar mamlakatning kelajagi uchun barqaror va adolatli asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. BMT, “Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya”, (1989-yil.) - www.unicef.org/crc.
2. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yil 30-aprel.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-avgustdagi “Bola huquqlarining kafolatlarini ta’minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni – www.lex.uz.
4. Oliy Majlisning Bola huquqlari bo‘yicha vakili (Bolalar ombudsmani) rasmiy ma’lumotlari — www.ombudsman.uz.

5. UNICEF Uzbekistan. “Situation Analysis of Children and Adolescents” (2023-yil.) — www.unicef.org/Uzbekistan.

6. Jahon bolalar mehnati statistikasi (ILO, 2023-yil.) — www.ilo.org.

7. Buyuk Britaniya “Children Act” (1989 y., so‘nggi o‘zgarishlar bilan) — www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents.